

В ПАМЕТ/IN MEMORIAM

ПАМЕТ ЗА МАРГАРИТА ВАКЛИНОВА (1939 – 2023)

Маргарита Ваклинова беше от хората, за които колкото и да напишеш, все ще е недостатъчно – толкова многообразна беше нейната личност в човешки и професионален смисъл. Убеден съм, че ни напусна много рано, след като я предаде не умът, а тялото. През последните години здравето ѝ беше доста разклатено, но за каквото и да се обадиш по телефона, ще чуеш отсреща бодрия глас на не повече от двадесет-тридесетгодишно момиче. Духът не старееше, духът беше безсмъртен. Същият дух владееше онази Маргарита, която срещнах сред дворците в Преслав през август 1966 г., с него я изпратихме на 5 април тази година – един месец преди да навърши 84 години. Непосредствена, много широко скроена личност, приживе в професионално отношение тя се раздаваше безусловно, дори и сред хора, към които таеше съмнения. С нея се общуваше лесно, диалогът идваше, без да чака признания и благодарности. Затова ще я помним много дълго, ще живее, докато сме живи всички, минали през професионалния живот заедно с нея...

В едно научно издание, каквото е „Приноси към българската археология“, споменът за Маргарита Ваклинова (мисля) трябва да съдържа най-вече оценка на професионалните ѝ качества. Колегите изпитваха особен пиетет към археолога Маргарита Ваклинова в най-различни посоки. Едни ценяха нейното изключително умение да импровизира познанието, особено на научни форуми, където тя буквално жонглираше с различните хипотези и къде с логика, къде инстинктивно улучваше вярното познание. Малко от тях знаят, че тя не се подготвяше специално за такива участия. Заявяваше доклада с едно заглавие и понякога дори

без резюме, после няколко дни преди доклада само в ума си разработваше темата и на самия форум изговаряше, без да е написала и ред по тази концепция. Едва месеци по-късно това се превръщаше в статия, индексирана със съответната литература. При това често писаното се отдалечаваше от казаното заради постоянното усъвършенстване на същото познание.

В друг ред от мисли трябва да се каже, че сравнително кратките нейни публикации на резултати от редовни или спасителни теренни археологически проучвания имаха различен характер. Там конкретиката се коментираше по съвсем друг начин – с майсторско описание на паметника при използване на всестранна ерудиция. Тук стигаме до изключителното според мен „четене“ на проучваните терени. Първото ми впечатление от този „висш пилотаж“ е от втората половина на шестдесетте – началото на седемдесетте години във Велики Преслав. Още със свалянето на първите слоеве, формиращи културния пласт, тя се ориентираше безпогрешно в ситуацията. И по-нататък, когато не съм имал случаи да работя с Маргарита Ваклинова на терен, а само съм посещавал нейни разкопки, у мен оставаше впечатлението за на практика особена непогрешимост. Един поглед върху изкопа и веднага обяснява вярно кой в кой пласт се връзва, коя структура е по-късна и руши по-ранната и какво е съотношението между тях в хронологически контекст. Това качество е важно за всички паметници, но най-вече за останките от Велики Преслав, който като столица на царството е съществувал по-малко от век, а непрекъснато е бил реструктуриран с нови и нови строежи. От това неговата археология е изключително сложна и трудно „четима“, т.е. вече изисква особени усилия. Това обаче не се отнасяше за Маргарита Ваклинова. Изключителната лекота на нейния прочит беше поразителна за всеки запознат с материята. Дотам обаче тя беше достигнала не само с изключителните си способности на изследовател, но и посредством системна подготовка отначало в университета, а после и на професионалното поприще. Още от студентската скамейка става ясно, че тя ще върви по пътя на професионалния археолог. Затова след дипломирането не търси работа в родната си София, където място за археолог по онова време трудно се намира, а постъпва като уредник в Смолянския музей. Там се запознава с универсалността на музейния специалист в провинцията. Занимава се с праистория, тракийска археология, Античност, та чак до културата на българските земи през османския период. За всички тези епохи тя научава основни параметри, с което по-късно удивляваше при случаи своите събеседници. След близо пет години Маргарита вече е специалист проучвател в Археологическия институт с музей при БАН, където веднага се включва в теренните проучвания във Велики Преслав, ръководени тогава от доц. Станчо Станчев (по-късно проф. Станчо Ваклинов). Работата в академична институция като че ли бе създадена за нея. Не е необходимо, или по-скоро не е възможно да се проследят приносите ѝ и в средновековната археология в някаква последователност. Нейните занимания започват от културата на ранна Византия и достигат до археологията от края на Второто българско царство, като познанията понякога се простираха и за времето след това. Качествата ѝ на изследовател позволяваха да работи паралелно по теми, практически отдалечени една от друга не само хронологически, но и като методика на изследването. Друг път заедно вървяха разработки, различни хронологически, но близки по характер. Така се случи с темата за дисертация на аспирант на свободна подготовка веднага след постъпването ѝ в института: „Каменната декоративна пластика от ранновизантийския период V – VI век“, и с другата – за преславската каменна пластика от IX – X век. На тази материя са посветени десетина заглавия, разположени във времето чак до 90-те години, включително в чужди издания. В същото време подобни занимания предизвикваха и интереса ѝ към други видове византийски паметници, например златната икона-реликвиар от фонда на Археологическия музей или Червената църква край Перушица. Така тя остави и няколко заглавия, посветени на ранното християнство,

най-вече това в Родопите, а в края на 70-те години издаде в съавторство с Димитър Овчаров аотиран каталог на ранновизантийските паметници от България.

Водена от импулсите си на роден изследовател, през тази „врата“ от заглавия, посветени на каменната пластика и на паметниците от ранното християнство, Маргарита Ваклинова навлезе в проблемите на средновековното изкуство в неговите най-трудни изпълнения – художествения метал и рисуваната керамика. И тук се получи нещо не съвсем стандартно: заглавията на различните коментари за метала вървят в много широки хронологически граници – от съкровището от Надсентмиклош до металните гарнитури на коланите от времето на Второто българско царство. Впрочем специално внимание на последните паметници досега е обърнала само тя. Само тя обърна внимание и на връзката им с коланите от Средновековието в Западна Европа. В личен разговор тя сподели веднъж, че събира материал за монографично изследване върху западноевропейския внос в България през средните векове. Уви, остана ненаписано... Вниманието ѝ към преславската художествена керамика има общ характер, в писаното няма коментар на отделни паметници, а е изложена обща характеристика с оценки на явлението. Визията ѝ е чувствително по-добра от работите на Кръстю Миятев или Никола Мавродинов и представлява като че ли едно модерно указание за бъдещите изследователи на този феномен.

Вече споменах, че началото на академичната кариера на Маргарита Ваклинова беше на разкопките във Велики Преслав, където оттогава досега се проучва дворцовият комплекс. През всичките години, някак между другото, тя успя да завърши курса по равенско и византийско изкуство на университета в Болоня, който се провеждаше в Равена, да отиде на специализация и да изнесе лекции в Колеж дьо Франс и в Сорбоната, а после и в Британската академия на науките. Проучванията във Велики Преслав тя продължи до самата си кончина, а едни от най-значимите нейни приноси са публикациите ѝ за дворците: Крумовия дворец и сграда в Малкия дворец в Плиска, във Велики Преслав – дворец от езическо време, Дворцовия площад, сграда южно от него заедно с Владетелската базилика, която е последното и най-голямо нейно откритие. Сред тези заглавия има и такива, посветени на дворците от Второто българско царство, както и на проблемите на средновековния град, също с приносен характер по тази голяма тема. Пръснати в различни издания, те не изчерпват проблема, но очертават основите на неговото решение. И на други места съм обръщал внимание на подчертано реконструктивното мислене на Маргарита, която винаги се стараше повече или по-малко да представи архитектурния паметник така, че да подсказва, да предизвиква размисъл върху неговия първоизходен вид. Когато отбелязвахме нейната 70-годишнина, се спомена, че приближава издаването на монографично изследване за преславските дворци с автори Ст. Ваклинов, М. Ваклинова и И. Щерева. По-късно се оказа, че в ония усилни години двата тома са попаднали във впоследствие фалирало издателство и до днес все още не могат да се намерят.

Настоящото слово няма претенцията да е пълно, в смисъл да спомене всичко в археологическото познание, досегнато от Маргарита Ваклинова. Но няма да е справедливо, ако се пропусне проблемът за етногенезиса на българите, чиито корени са в Първото царство. През втората половина на 80-те години тя написа неголяма по обем, но всъщност твърде актуална статия за етногенезиса на българите от Родопската област. След това излязоха последователно още две заглавия, които се отнасят до възможностите на археологията в областта на проучванията на етногенетичните проблеми. Днес на изследователската сцена се появи археогенетиката, която при всички случаи ще актуализира и резултатите от археологията, и тогава работите на Маргарита Ваклинова ще придобият особена стойност.

В края на 80-те и началото на 90-те години тя е автор на повече от двадесет статии в съответните томове на Енциклопедия България, Кирило-Методиевска енциклопедия и Ен-

циклопедия на изобразителните изкуства. Те отразяват подчертан вкус към обобщението и най-важното – умението от твърде голям по количество и различен по качество материал да се „извлече“ есенцията за постиженията в изучаването на определен факт, паметник, личност или събитие. Мисля, че на този аспект от приносите на Маргарита Ваклинова не е обръщано достатъчно внимание, особено по отношение на паметниците, защото настъпва „модата“ на анотираните каталози, където нейните оценки ще са особено значими.

Друго пристрастие на Маргарита Ваклинова е музейното дело, в което нейната професионална съдба я въведе във време на изграждане на фундаментална музейна мрежа в страната, строеж на нови модерни музеи и галерии с техните постоянни експозиции. Тази дейност бе свързана и с откриването на временни изложби в страната и чужбина, участието на българското културно наследство в изложби на общи теми пак в чужбина. Дълъг е списъкът на нейните авторски консултации, експертизи и участия в ръководството на тази изключително сложна и трудно разбираема професионална дейност. Това увлечение ѝ донесе още и близко общуване с колегите от музеите в страната, които тя тактично обучаваше в умението да се изгради ефектна експозиция. Временните изложби отминават, но остават техните каталози, постоянните експозиции остаряват, но остават принципите на тяхното изграждане, които гарантират една приемственост и затова извършеното от Маргарита Ваклинова е дълбока бразда в музейната „нива“. Освен това тя е автор на десетки, ако не и на стотици научнопопулярни статии в пресата, автор на сценарии и консултант на редица документални филми за археологическото наследство. Върхът на това нейно поприще е подробната консултация на двусерийния пълнометражен филм за княз Борис, покръстител на българите.

Сред приносите, които доц. Маргарита Ваклинова има, не е за подминаване и преподавателската ѝ дейност в Софийския университет, Нов български университет, многобройните ръководства и консултации в писането на дипломни и докторски работи. Не знам да има недоволни от помощта ѝ сред всички, които са се обърнали към нея с професионална или човешка молба.

Вероятно няма да е излишно да спомена участието на Маргарита Ваклинова в администрирането на научната организация на археологията в академична среда: член на Общото събрание на БАН, член на Научния съвет на НАИМ, три мандата заместник-директор и една година и. д. директор на НАИМ, член на Специализирания съвет по стара и средновековна история, археология и етнография при ВАК, член на Историческата комисия при ВАК. Не по-малко важно бе нейното участие и в музейните структури: член на Управителния съвет и председателството на Ревизионната комисия на Българския национален комитет на ИКОМОС, член на Националния съвет за опазване паметниците на културата, на Управителния съвет на Националния фонд „Култура“.

Последните години от живота на Маргарита Ваклинова преминаха в борба със старостта. Победителят в тази борба беше предизвестен, но нейната изключително енергична натура не можеше да се примири с реалностите. Продължаваше да се среща с колеги, да използва за тях неостаряващия си ум, най-вече не можеше да се откаже от разкопките. Подкрепяна от колегите си в преславския колектив и Никополис ад Нестум, тя участваше, ръководеше разкопките дори през последния сезон на 2022 г. От страниците на реферираното издание на Секцията за средновековна археология отправяме към Маргарита Ваклинова своето последно „сбогом“ с благодарност и признателност за стореното от нея. Вярваме, че го правим заедно с цялата общност на професионалните археолози, повечето от които имаха с нея искрени приятелства.

проф. д.и.н. Станислав Станилов